

Juhan Liivi käsitus luulekunstist*Tanar Kirs*

Teesid: Artikkel tutvustab Juhan Liivi (1864–1913) luulekäsitust. Liivi mõtlemise selgust ja rangust on senistes tõlgendustes alahinnatud. Uurimuses näitan, et Liivi mõtteavaldustest vormub selge esteetiline programm. Liivi arusaam luulekunstist ilmneb kõige terviklikumal kujul tema kirjutises „Ääremärkused“. Selline lähenemine oponentide kultuuri üldises teadvuses kajastuval kujutlusele Liivist kui traagilise saatusega nõrgameelsest luuletajast.

Märksõnad: Juhan Liiv, kunstifilosoofia, kirjandusteooria, esteetika, poeetika, värsiõpetus

Juhan Liivi panus eesti luule arengusse on olnud tähendusrikas. See on selge juba Friedebert Tuglase esimesest Liivi-uurimusest (Tuglas 1914) saati. Arusaam, et Liivi kirjutamisviisis on midagi tõeliselt eripärast, pole aja möödudes kuidagi hajunud, pigem on see muutunud tihedamaks ja selgemaks. Hilisematel aegadel on Juhan Liivi peetud koguni esimeseks suureks luuleuuendajaks eesti kultuuris (vt Kaplinski 1997: 20).

Liivi luulet on käsitletud terve möödunud sajandi jooksul, olulisi tõlgendusi on ilmunud ka uuel aastasajal. Aga alles viimasel ajal on hakatud pöörama tähelepanu Liivi esteetilise-filosoofilisele süsteemile ning selles valdkonnas on veel palju avastada.

Käesoleva uurimuse peamiseks eesmärgiks on analüüsida Juhan Liivi luuleuuenduse teoreetilist mõõdet: avan Liivi teoreetilise teadlikkuse küsimust, kaardistan sellest perspektiivist Liivi loomingut, osutan Liivi luulekunstikäsituse põhiküsimustele, seletan, millisele esteetikamõistmisele toetub Liivi luuleuuendus ning piiritlen tema poeetikakäsituse põhijooni. Et kõige konkreetsemalt avaldub Liivi luulekäsitus arutlevat laadi kirjutises „Ääremärkused“, keskendubki alljärgnevat just selles kirjutises avalduvale arutlusele luulekunstist. Kuna Liivi „Ääremärkused“ on avaldatud väljavõtetenä (vt Liiv 1921; Liiv 1996a), siis lähtun selle kirjutise käsikirjast Eesti Kirjandusmuuseumis Eesti Kultuuriloolises Arhiivis (EKLA, F 163 M 2:19; viites edaspidi ÄM), mis sisaldab 44 neljaks murtud poogna lehekülge (Tuglas 1921: 98) ja ühte lisalehte.

Uurimuses väidan, et Liivil on selge arusaam luulekunstist, selge esteetiline programm. Sellised küsimused, nagu mis tähendus on Liivi luulekäsitusel tema loomingu sünnis või kuidas Liiv on oma esteetilist programmi loominguulises praktikas rakendanud, on omaette teema ega kuulu käesoleva töö ülesannete hulka.

Liivi teoreetilise teadlikkuse küsimus varasemas tõlgenduses

Esmalt vajab selgitamist, kuidas on varasemas tõlgenduses käsitletud Liivi kunsti- ja maailmatunnetust: kui suur roll on sel olnud ja mida me Liivi esteetilis-filosoofilisest mõttest selle põhjal teame.

Liivi-tõlgenduse peaarhitektiks on Friedebert Tuglas, kes peaaegselt just oma teise ja ulatuslikuma Liivi-monograafiaga (Tuglas 1927) paneb aluse Liivi-mõistmisele, mis kasvab kiiresti ka kultuuri üldisesse teadvusse. Tuglasele omase mõtlemishoiaku tuuma on tabavalt ja veenvalt sõnastanud Ene Mihkelson, kes kirjutab Tuglase Liivi-vaatlusi hinnates:

Me võime uuest arusaamisest rääkida kirjanduslikku konteksti silmas pidades, kuid Liivi luules avastatud uut moodi tundmine ei tähenda mitte lähtumist uuest iluõistest või uuest arusaamisest looduse harmooniast, vaid looduse vaatamist otsekui esimest korda, vabana literatuuri stampidest. (Mihkelson 1979: 277.)

See tähendab, et Tuglase meelest ei ole Liivi luules olnud niivõrd oluline luuletaja kunsti- ja elukäsitlus, kui „luuletaja nägemisviisi vahetu esmakordsus“ (samas, 284) ning tema tekstide mõjukust ei seostata niivõrd esteetilis-filosoofilise fenomeni kui „elamise intensiivsuse enesega“ (samas).

Tuglasele omane vaateviis on tooniandev 20. sajandil ja hiljemgi hargnevas Liivi-tõlgenduses. Tema seisukohtadest ei vaadata mööda analüütilisemat laadi käsitlustes ega moodsama aja teoreetilise mõtte viir-varris. See on ka mõistetav, sest Tuglas avastas ju midagi sedavõrd põhimõttelist. Nii korraldatakse käsitlusest käsitluse Tuglase tehtud järeldust, et Liiv „ei kirjutanud oma luuletusi, vaid kannatas nad“ (Tuglas 1958: 424).

Ent kuigi Tuglas on arusaamal, et Liiv kirjutas ennekõike, lähtudes erilisest elamise intensiivsusest, mis seostub luuletaja vaimse tasakaalutusega, ega tugine oma loomingus uuele kunsti- või maailmamõistmisele, on ta siiski osutanud ka Liivi eripärasele kunstikäsitlusele. Tuglas mõõnis, et Liivi kunstikäsitlusele on tema loomingus sünnis oluline tähendus:

Ta [Liiv] tundis vaenu eeskätt määratud ja vaba fantaasiat takistava kindla värsimõõdu, rütmi ja riimi vastu. Kõik need mõisted purunesid tihtipeale tema enese loomingus, ja kaugelki mitte ainult ta „passiivse algupärasuse“ tõttu. Seda purustamist kannavad nimelt kindlad teoreetilised veendid. (Tuglas 1958: 400.)

Kuigi Tuglas Liivi teoreetilisi veendumusi piisava järjekindlusega ei eritle, on ta ometi seda külge selgelt tajunud. Nii võib arvata, et kui Tuglas Liivi teoreetilist mõtet alahindab, siis ei tulene see tõlgast, et ta pole Liivi eripärast mõttemaailma märganud, vaid pigem on see tingitud tema arutluste üldisest eesmärgist ja välisest raamist. Niisiis, kuigi Tuglas tunnistas Liivi kunstikäsitluse rolli, jäi see tema tõlgenduses teiste rõhuasetuste varju.

Kui vaadelda Liivi-tõlgenduse edasist käekäiku, ei märka me Liivi esteetilis-filosoofilise mõtte avamisel olulisi muutusi. Möödunud sajandil sündinud Liivi-tõlgenduste hulgas võib sellest perspektiivist hinnatuna näha kolme laadi töid. Nende jaotuste suuruse ja sisukuse suhe näib olevat pöördvõrdelises suhtes: kõige laiem jääb sisult kõige väheütlevamaks, kõige

13. märts
 Kui lada mõnda muud lada, kui et ilu püüdnud kaaluda, uskumata alla, et arstid, keha-
 õigustid lada suu, meid alusel kome (kõikid). Neis vahel meid püüdnud
~~meid meid hingi. Meid teha, meid alusel~~
 meid lüü karmid alusel meid karmid
~~Arstid - karmid karmid.~~

~~Meid teha. Meid lüüdas meid lüüdas~~
~~Meid lüüdas karmid, meid lüüdas karmid~~
~~Meid lüüdas karmid, meid lüüdas karmid~~
 Meid lüüdas karmid, meid lüüdas karmid

Meid lüüdas karmid, meid lüüdas karmid
 Meid lüüdas karmid, meid lüüdas karmid
 Meid lüüdas karmid, meid lüüdas karmid

Meid lüüdas karmid, meid lüüdas karmid
 Meid lüüdas karmid, meid lüüdas karmid
 Meid lüüdas karmid, meid lüüdas karmid

Meid lüüdas karmid, meid lüüdas karmid
 Meid lüüdas karmid, meid lüüdas karmid
 Meid lüüdas karmid, meid lüüdas karmid

L meid meid meid, meid meid.

Juhan Liivi „Ääremärkused“. Käsikirja viimane leht. EKLA, f 163, m 2:19.

sisukam moodustab aga väikse osa tõlgenduste koguarvust. Kõige suurem osa Liivi-alastest töödest kopeerib Tuglase tõlgenduse pealispindu, kirjeldades Liivi kannatusrikast elukäiku. Need pealiskaudsed ajakirjanduslikud sõnavõtud lihtsustavad Tuglase tõlgendust ega küüni Liivi kirjutamisviisi eripära või selle tunnetuslike taustade mõtestamiseni.

Teiseks võib eristada töid, mis võtavad üle Tuglase Liivi-tõlgenduse peamõtte tervikuna, kirjeldades selle foonil Liivi elu ja loomingut. Sageli on need üldharidusliku suunitlusega kõige üldisemat laadi kirjandusloolised ülevaated. Need kirjutised kujutavad endast enne-kõike Tuglase töö kokkuvõtteid, milles on koondatud tema tõlgenduse peamised rõhuasetused, mille hulka Liivi esteetilis-filosoofiline mõte pole kuulunud.

Lõpuks leidub aga ka süvakäsitlusi, mis on saavutanud varasema Liivi-tõlgenduse peavooluga kriitilise distantsi. Siin leidub nii kunstilise kui ka teadusliku verminguga tõlgendusi. Selles kontekstis tuleks kõigepealt osutada 20. sajandi teise poole kõige olulisema Liivi-uurija Aarne Vinkli töödele, kelle peamistes uurimustes (Vinkel 1954, 1964a) ja ka lühemates artiklites (Vinkel 1964b, 1986) omandab Liivi kunsti- ja elutunnetuse järele küsimine varasemast konkreetsema kuju. Ometi jääb Vinkel selle küsimuse lahendamisel liiga üldsõnaliseks.

Huvitavamaid perspektiive pakub Vinkli kaasaegne kirjandusuurija Richard Alekõrs. Näib, et just Alekõrs on teinud kõige kaugemale ulatuva katse Liivi kirjutamisviisi spetsiifika ja esteetilise programmi seletamisel. Tema artikkel „Luulest ja kujundist“ (Alekõrs 1960) hiilgab lihtsa ja loogilise luuleanalüüsi ning konkreetsete ja veenvate järeldustega, mida kohtab Liivi-tõlgenduse kogusummas üllatavalt harva. Alekõrre käsitluse üheks eripäraks on, et Liivi luuletekste analüüsidest toetub ta otseselt luuletaja kirjanduslikele arusaamadetele, ühendades maailmad, mis olid varasemas tõlgenduses lõdvas ja väheütlevas suhtes. Nii kujunes Alekõrre käsitluse üheks ülaseks ka Liivi teoreetilist laadi avalduste läbivalgustamine.

Kuigi Alekõrre käsitlus Juhan Liivi luulest, täpsemalt, selle mõjuvuse põhjustest, kätkeb huvitavaid analüüse ja tuumakaid järeldusi, jõuab arutluse finaali tuttava üldistuseni: „esmajoones mõjub Liiv enese kui tõelise poeedi hingega“ (Alekõrs 1960: 661). Selle üldistuse tõttu langes Alekõrre käsitlus juba omal ajal ka kriitika alla. Nimelt kirjutab Hando Runnel õppefilmis „Juhan Liivi lugu“ kavandis, et Alekõrs „polnud järjekindel, sestap ei öelnud lõpuks muud, kui et tõelise luule teeb luuleks luuletaja hing. Vihjeid tolle ebamäärase hinge, kunstikuradi, või kurat-teab-mille suunas tehakse Eestimaal tänase tunnini“ (Runnel 1984: 286). See „tänane tund“ venib Liivi käsitlemise kontekstis õieti pikaks, sest lõpuks leidub uusimalgi ajal vähe tõlgendusi, mis seletavad Liivi luuletekstide mõjuvust mingil muul foonil. Tundub, et Liivi luuletuste sünni sidumine mingi esteetilise programmiga on paljudele vastumeelne, kuna selles tajutakse otsekui Liivi erilise pisendamist. Nii sunnib ka parimates katsetustes meile armsaks saanud vaade Juhan Liivist kui müstilisest visionäär-ist tema esteetilis-filosoofilist mõtet justnagu häbenema.

Uuel sajandil hakkab Liivi loominguga tegelema Jüri Talvet, kelle tõlgendus pakub Tuglase Liivi-käsitusele olulist vastukaalu. Talvet leiab, et Liivi luuletuste sünni pole mõtet siduda mingi kanoniseeritud esteetika- ja poeetikakäsitusega, küll aga võrsub Liivi kirjutamisviisi eripära tema isikupärasest loomefilosoofiast, mida ei anna taandada ühelegi konkreetsele eeskujule. Nii omandab Juhan Liivi luule monograafias (Talvet 2012) Liivi kunsti- ja elukäsituse keskse tähenduse. Seda arusaama on mõnel määral ka juba varasemalt tajutud, kuid Talvet ei piirdu Liivi teoreetilise teadlikkuse tähtsustamisega, vaid leiab uued mõisted selle fenomeni kirjeldamiseks. Distantseerudes Tuglasele omase sümbolismi ja Vinklile omase realismi rõhutamisest, lähendab Talvet Liivi loomisprintsipi ennekõike imažismile. Jüri Talveti Liivi-käsitlust eritlenud Lauri Pilteri sõnul võib imažistikaks pidada luuletajat, „kelle teose tunnetuslik üldistus tõuseb lihtsast, aredalt välja joonistuvast ja värsitehniliselt koormamata kujundist“ (Pilter 2013: 936). Liivile omast kunstikäsitust seostab Talvet lõpuks avaramalt ka eksistentsifilosoofiaga.

Kuigi Juhan Liivi loominguga on ilmunud selle ligi saja-aastase uurimise vältel suur hulk tõlgendusi, omandab luuletaja kunsti- ja elukäsituse küsimus laiemal kandepinna alles Talveti põhjalikus luuleuurimuses 21. sajandi alguses. Kui Talveti monograafia keskendub just Liivi luuletustele, siis siit võiks edasi minna Liivi teiste kirjutiste juurde.

Liivi kirjanduslike vaadete avaldumine

Liivi varasemast loomeperioodist, mida traditsiooniliselt kaardistatakse aastatega 1885–1893, on trükistena ja käsikirjadena säilinud umbes 120 luuletust ja kümmekond tõlget (Vinkel 1989: 374) ning 40 lühemat või pikemat proosateost (Vinkel 1956: 20). Lisaks ilukirjanduslikele tekstidele on säilinud ka arvestatav hulk publitsistikat (vt Kivi jt 1999: 146–151). Sel perioodil leiavad Liivi kirjanduslikud vaated selgemalt väljendamisajakirjanduslikes töodes ja proosatekstides. Neil aastatel töötas Liiv ajakirjanikuna mitmete ajalehtede (Virulane, Sakala, Olevik) toimetuses. Liivi ajakirjanduslikke töid eritlenud Rudolf Põldmäe sõnul oli vähese haridusega noor Liiv eesti kirjandusega hästi kursis ja tema kirjutised ei jäänud ajajärgu üldisest tasemest allapoole, vaid paistsid silma oma mõtteselguse ja loogika poolest (Põldmäe 1964: 626). Tähelepanuväärne on siinkohal juba Liivi esimene kirjanduskriitiline laadi väljaastumine „Mõni sõna seletuseks“ (Liiv 1887). Proosatöödest kajastuvad kirjanduslikud arusaamad selgemalt Eduard Vildet pilkavas följetonis „Ühe kirjaniku päeva- raamatust“, mis ilmus järjejutuna Olevikus 1891. aastal, tervikuna aga mõnevõrra hiljem (Liiv 1904). Liivi kirjanduslikke seisukohti peegeldab ka veste „Esimesed kirjaniku tundmused“ (Liiv 1893). Liivi vaadete väljaselgitamisel võib aja- ja ilukirjanduslike tööde kõrval leida mõningat tuge ka tema isiklikest kirjadest, mis on suuremas osas adresseeritud Liisa Goldingule, kellele kirjanik saatis aastatel 1885–1892 111 kirja. Neid kirju koondab raamat „Mu kallid Liisi“ (Liiv 1996b).

Hilisemast loomeperioodist, mida raamistatakse traditsiooniliselt aastatega 1894–1913, on säilinud suur hulk tekste, kuid sageli on need jäänud katkendlikeks. Täpsetele arvulistele ühikutele osutamine on siin üsna keeruline. Vinkli arvestuse järgi on Liivi hilisema loome käsikirjade kogumaht ligi 800 lehte, millest enamik sisaldab luuletusi (Vinkel 1953: 1325). Tuglase väitel on luule alal säilinud umbes 1000 tööd (Tuglas 1958: 387), kuid hilisemad uurijad on selle arvu suuruses kahelnud. Lisaks on säilinud hulk proosaminiatuure, ilukirjanduslikus mõttes väheväärtuslikke autobiograafilisi kirjutisi ja ka mõned arutlevat laadi katsetused. Esmalt esitab Liiv oma kirjanduslikke ja filosoofilisi tähelepanekuid luuletustes. Selliseid luuletuste koondab parimal viisil Talveti koostatud luuleraamat „Lumi tuiskab, mina laulan“ (Liiv 2013) tsükliis „Luulet igatsuste maalt“. Lisaks avalduvad Liivi arusaamad ka luulekildudes, millest annab hea ülevaate Liivi mõtterõhulist luulet ja luulekilde koondav raamat „Oh, elul ikka tera on: Mõttesalmid. „Killud““ (Liiv 2010). Teiseks võib osutada ka Liivi lühiproosale. Liivi proosaminiatuuride kõige ulatuslikum valik on ilmunud raamatus „Elu sügavusest“ (Liiv 1934). Liiv kirjutas hilisemal ajal ka arutlusi. Selles kontekstis on märkimisväärne keele- ja stiilialast problemaatikat puudutav kirjutis „Võeraste sõnade tarvitamise asjas“ (Liiv 1986) ja marginaalide kogu „Ääremärkused“ (Liiv 1921).

Kuigi Liivi kirjanduslikke arusaamu valgustavad mitut laadi tekstid, omandab kirjeldatud tekstikorpuses mõnevõrra eripärase asendi kirjutis „Ääremärkused“. Esiteks on tähenduslik selle sünnimoment. Liiv lõi need marginaalid elu viimastel aastatel. Kirjutamise aega saab fikseerida „Ääremärkustes“ käsitletud kirjanduse ja tehtud ajaliste osutuste järgi. Kirjutises käsitletud kirjanduse järgi tundub, et „Ääremärkused“ on kirjutatud 1910. või 1911. aastal (Tuglas 1921: 99, Vinkel 1996: 308). Mõningat segadust „Ääremärkuste“ kirjutamise aja määramisele toovad aga teatud ajalised osutused teksti sees: „Kare, lühike, selge on Peterson oma kujutuses. Säärast avaldas ju Petersoni lühike kuje „Nälg“ aasta 18. eest „Olevikus.“ (ÄM: 17p.) Peterson-Särgava „Nälg“ ilmus 1890. aastal. See tähendab, et „Ääremärkuste“ kirjutamise aeg pidi langema aastasse 1908. Kuid Liiv käsitleb samas kirjutises ka teoseid, mis on ilmunud pärast 1908. aastat. Kui Liiv oma arvutuses ei eksi, võib järeldada, et „Ääremärkuste“ kirjutamine on olnud pikemaajaline protsess. See on kõnekas hüpotees, kuna astub vastu nendele etteheidetele, nagu poleks Liiv võimeline järjekindlaks loometööks. Vaieldamatult võib aga öelda, et tervikuna on „Ääremärkused“ sündinud kirjaniku elu lõpus. See tõik tähendab ühtlasi, et „Ääremärkustes“ tehtud mõttearendus ja kriitika toetub varasemast avaramale kirjanduskogemusele ning see tekst esindab seda osa Liivi mõttest, kuhu ta on lõpuks välja jõudnud. Ainuüksi seepärast tuleks sellele kirjutisele enam tähelepanu pöörata.

Teiseks on tähelepanuväärne teose žanriline külg. Tegemist on arutlevat laadi kirjutisega, milles Liiv üritab oma kogemusi kontseptualiseerida. Sellelaadseid töid on Liivil üksikuid: hilisemast loomeperioodist on selle teksti kõrvale seada vaid „Võeraste sõnade tarvitamise asjas“. Kuid „Ääremärkused“ on oluliselt ulatuslikum ja põhjalikum töö.

Kolmanda eripärana kerkib esile „Ääremärkuste“ isiklikkus. Kui kirjutist „Võeraste sõnade tarvitamise asjas“ on tahetud juba omal ajal avaldada, nagu nähtub käsikirjas leiduvatest võõrastest parandustest (Vinkel 1986: 42), siis puuduvad andmed, et Liiv oleks kunagi proovinud avaldada „Ääremärkusi“. Teoses leidub rohkem isiklikke, pihtimuslikke avaldusi kui üheski teises Liivi arutlevat laadi töös. Ometi jääb siin-seal jällegi mulje, nagu arvestataks lugeja pilguga, nt „Küllap need ära leiavad, kellest see mõeldud“ (ÄM: 9).

Kuigi „Ääremärkused“ võiks olla Liivi kirjanduskäsituse mõtestamise võtmetekste, on see kirjutis leidnud küllaltki vähe avaldamist ja käsitlemist ning Liivi-kaanoni südamikku see kahtlemata ei kuulu. „Ääremärkused“ kajastuvad vähem Liivi-tõlgenduse peavoolu kujundavates Tuglase, Vinkli ja Talveti töodes ning enam väiksemates, näiteks Ado Kalamehe, Richard Alekõrre, Herbert Salu, Mart Mägra, Toomas Muru ja Toomas Liivi käsitlustes (Kalamees 1923, Alekõrs 1960, Salu 1980, Mäger 1984, Muru 1991, Liiv 2006). „Ääremärkustele“ osaks saanud vähene tähelepanu on aga kooskõlas laiemaga Liivi-tõlgenduse arenguga.

„Ääremärkuste“ käsitlemine rikastab olemasolevat arusaamist Liivi esteetilisest programmist. See tekst koondab Liivi loomingus avalduvate kunsti- ja maailmatunnetuslike tähelepanekute killud sidusaks süsteemiks. Selle foonil omandavad mitmed, ka juba varasemalt tuntud mõtteavaldused Liivi kirjanduskäsitusest palju konkreetsema sisu.

Liivi „Ääremärkused“ ja küsimus luulekunsti järele

„Ääremärkuste“ kõige ulatuslikuma temaatilise sektsiooni moodustavad kirjanduslikud arutlused. Siin küsib Liiv sõnakunsti olemuse järele ning avab oma esteetilisi ja poeetilisi seisukohti.

Liivi hariduslik taust oli puudulik ning tema kirjanduslik eruditsioon põhines pelgalt isiklikul lugemiskogemusel. Ometi ei piirdunud Liivi lugemus eestikeelse literatuuriga, vaid ta ammutas ka saksakeelsest kultuuriruumist, lugedes ennekõike ilukirjandust, aga ka ajaloolise ja teoreetilise sihiseadega metakirjandust: ainuüksi kirjutisele „Ääremärkused“ tuginedes võib osutada, et Liiv oli tutvunud näiteks Johannes Scherri ja Friedrich Schilleri töödega. Liiv on oma marginaalides küll osutanud mitmetele teostele, millega ta on tutvunud, kuid lähemal vaatlusel ilmnevad probleemid ja täpsemate andmete väljaselgitamine vajab veel uurimist. Näiteks ütleb Liiv, et tal „kodus Kaiser & Hoffmanni „Retorik“ äratajaks oli“ (ÄM: 5p). Pole siiski ühemõtteliselt selge, mis teosele Liiv siin viitab. Võib-olla peab ta silmas Albert Schufteri ja Karl August Julius Hoffmanni teost „Rhetorik für höhere Schulen“ (1. ja 2. osa esmatrükid Schufter, Hoffmann 1859, 1860). Kuid olgu sellega, kuidas on, sest Liivi kirjanduslike põhimõtete vormumisel on lõpuks teoreetilisest raamatutarkusest küllap olulisem praktilises loometöös – nii kriitikuna kui ka kirjanikuna – omandatud kogemused. Kõige otsesemalt osutab sellele Liivi arutluste keelekasutus.

Liivi kirjutamise stiilis torkab silma küllaltki järjekindel mõistekasutus. Kuid tema arutlused ei liigu ainuüksi üldtuntud esteetika- ja poeetikaalaste mõistete raamistikus. Sageli selgitab Liiv oma seisukohti tavakeele sõnavara baasil, toetudes kõnekäändudele ja kujundlikule keelekasutusele. Juba kirjutise probleemipüstituse sõnastust iseloomustab hämarapärane ja mitmetimõistetav kujundikasutus: „Mis mina sellega tahan? Mina tahan sellega neid asju ära ütelda, mis ütelda niisama rasked on kui loomine ise – hää õnnega lähedalt koos. Helin on korra alanud millegi kohta, ära ajada mina ei saa, vaid – tulgu meile sinu riik!“ (ÄM: 1p–2.)

Mõisteid ja eristusi, millega ta töötab, pole palju ning kohati tunduvad need üsna algelised. Väljenduslaadi hämarapärusus põhjustab kohatise arusaamatusi, arutlused on tihti katkendlikud. Ent sellele vaatamata esitab ta oma arutlustes tuumakaid seisukohti, ning tema mõttetervik juhindub üsna selgest loogikast.

Liivi luulekäsituse juhtmõte võtab konkreetsema kuju arutluses sisu ja vormi vahekorra üle. Kõigepealt tuleb ütelda, et Liivi arusaam kirjandusteose sisust kui töödeldavast ainstest ning selle vormist kui aine muutumatust välisest kujust on tema kaasajale tüüpiline. Alles vahetult pärast Liivi surma hakkab seoses vene vormikoolkonnaga toimuma kirjandusteose vormi mõistmises oluline muutus, kui uutes käsitlustes tuuakse käibele arusaam aktiivsest vormist (Väljataga 2014: 341). Liivi arusaam vormist põhineb aga formalismieelsel traditsioonil, kus vormi mõisteti pigem kui kirjandusteose passiivset välispinda. Kuid Liivi arutlustes kohtame siiski teravat poleemikat tema kaasajal valitsenud vormikultusega: „Vorm on surematu, mõte võib muutuda. Tõsi. Aga vorm üksi ei ole muud kui vorm. Laul ei ole mitte vormi pärast, vaid vorm laulu pärast.“ (ÄM: 12.) Liiv leiab, et vorm omandab tähenduse alles siis, kui on mida vormida, lisades aga teravalt: „Näib, et mõned seda ütlust teisiti on võtnud“ (ÄM: 12–12p). Arusaam sisu primaadist vormi suhtes püsib marginaalide läbivoolus muutu-matu väärtusena ning on omane Liivi kunstipärasele tervikuna. Sellest lähtuvad tema seisukohad luulekunsti kujutamiseviisi (esteetika) ning väljendusvahendite (poeetika) küsimustes. (Need luulekunsti teineteisega kattuvad valdkonnad on siinses artiklis eristatud Liivi mõtte parema jälgimise otstarbel.)

Liiv kirjutab, et sõnad luuletaja käes on justnagu noodid muusiku, peitel skulptori või pintsel maalri käes. Iga sõna luules toimib nii nagu üksik noot muusikas, peitliilöösk skulptuuril või joon pildi juures, mis võib ühtaegu luua või hävitada. (ÄM: 1p.) „Ääremärkustes“ käsitleb Liiv luulekunsti neid aspekte, mis annavad eeldusi n-ö loova sõna sünniks, osutades siinjuures aga ka poeetilise keele hävitavale toimele. Liivi vormiotsingute raamküsimus seisneb sisuliselt selles, milliste esteetiliste printsiipide ja poeetiliste võtete rakendus loob eeldusi luule sisu mõjukuse kasvaks. Juba Liivi vormiotsingute suund näitab, et kuigi ta kasutab üsna kitsapiirilist vormimääratlust, on tema arutluste tegelikult kandepinnaks oluliselt avaram arusaam vormist. Et Liiv formuleerib oma põhilised seisukohad siinjuures mitte klassikalise filosoofia mõistetes, vaid kujundliku keelekasutuse abil, aitab see tal oma uut arusaamist paremini väljendada.

Liivi esteetikakäsitlus

Kuna Liivi luule tõlgendamisel on korduvalt rõhutatud tema tekstide improvisatsioonilisust (vt Tuglas 1958: 425), siis seda enam üllatab Liivi luulekäsitlus oma konkreetsuse, kui mitte öelda rangusega. Kohati sõnastab ta otsekui manifesteerivaid printsiipe: „Et kõik tundmuslik tõesti nähtava kuju on, siis tuleb loomise juures ikka nähtavaga algada, nähtavaga varjusarnast siduda“ (ÄM: 3p). Siin ilmneb Liivi esteetika aluspõhi, tema kirjanduslik meetod. Liiv osutab, et üldiselt on luule, täpsemalt lüürika, orienteeritud sisemise, hingelise maailma – „nägematu“ – väljendamisele ning proosa välise, kehalise maailma – „nähtava“ – kirjeldamisele (ÄM: 1). Kuid hoolimata luule tunde väljenduslikust sihiseadest tuleb Liivi arvates loomise juures alustada välise maailma kirjeldamisega.

Liivi mõttes võib tajuda realismile lähedasi rõhuasetusi. Ka elu tõetruu kujutamise nõudele on Liiv ise „Ääremärkustes“ selgesõnaliselt osutanud, kritiseerides loodusmaailma ebalooslikku kujutamist: „See lõpmatu eeleegiline, müstiline valu kõiges looduses – / Raputage loodus luupainajana seljast! Niisugune ta ei ole!“ (ÄM: 6p–7.)¹ Peamiselt ongi Liivi kirjanduslikke vaateid ning tema loomingule laiemaltki omast esteetikat seotud just realismiga. Kuid siinjuures on oluline märgata, et Liivi mõtte tegelik sisu kasvab välja mitte realismi nõudest endast, vaid luulekunsti toime mõistmisest. On tähelepanuväärne, et oma arutlusi võtab Liiv kokku sümbolite abil: „Kujutatagu kehadega, mitte varjudega. Kivide varjudest ei saa müüri, küll aga kividest enestest. / Köneldakse tundmuste nimedega – kulutavad varjudega.“ (ÄM: 9p–10.)

Väline maailm assotsieerub Liivi marginaalide sõnavaras peamiselt keha, harvem ka helina kujundiga, sisemine aga varju, harvem kaja kujundiga. Need kujundid moodustavad „Ääremärkuste“ põhimõisted ning teatud mõttes lähendavad seda kirjutist Liivi laiemale loomingule, millega võib nende kujundite algupära seostada. Teatavasti kinnistas Liiv oma proosa- ja luuleloomega eesti kirjandusse varju ja helina kujundi. Selles mõttes kasutab ta oma kogemuste kontseptualiseerimisel juba tuttavat kujundikeelt.

Välise maailma peegeldamine tähendab Liivi sõnul kujutamist kehadega, sisemise maailma peegeldamine aga kujutamist varjudega. Neid analoogseid kujundipaare (*keha–vari*, *helin–kaja*) kasutab Liiv oma marginaalides läbivalt. Tema arutluse stiil osutab kaude ka tema mõtlemisviisile. Vari ja kaja on keha ja heli jäljed. Liiv tõdeb, et mõtlemine ja tunded tulevad asjadest ja olemisest (ÄM: 2p), s.t kokkupuutest maailmaga. Selles mõttes tähendab kogemus maailma jälge inimeses. Et peegeldada kunstis mitte üksi nende jälgede nimetusi, vaid neid jälgi endid, on vaja kujutada jäljetekitajat. Seega, selleks et luua varje, on vaja kehi. Oma arutluse luule loomest võtab Liiv kokku tabava näitega ehituskunstist:

1 Liivi „Ääremärkuste“ tsiteerimisel märgistan kaldkriipsuga (/) nüüd ja edaspidi uue lõigu algust käsikirjas.

Inetu kivi, konarline, aga kindel. Lubi ja näotu vahetäitja kivikiilukene. Kaine ja labane, igav ja proosaline.

Objekt objekti pääl hunnikus. Surnud kraam. Aga need kinnitatakse etteteatud plaani järele.

Ja kui valmis templisse astume, missugune vägevus: võlvide, sammaste suurus, kontrastide tugevus ja õrnus – luule ja labasus – nendes on kaja, meistri kätetöös – hing kivis, lubjas, ja subjektiivne tõstab korraga enese kõrgele üle objektiivse. (ÄM: 8.)

Sedasama mõtet jätkab Liiv hiljemgi:

Ehitus, kaine, kividest ja lubjast, üsna nähtavatest, liht asjadest – ehitusmaterjalist, ja kui tempel valmis – missugune pühadus sääl sees!

Aga kui me nüüd räägime ikka pühadusest, mis templi sees, ja templit ennast ei näe, ehk kui see enne-mini lehmalaud – noh, ei pühadust kuskil. (ÄM: 10–10p.)

Nagu templi ehitus, nii peaks ka luule lähtuma kõige lihtsamast „ehitusmaterjalist“ – lihtsate ja konkreetsete asjade vaatlusest nende tavapärasuses. Tavaliselt on need asjad isegi näotud ja igavad. Liiv osutab, et tunnete kehastamine luules ei peaks tähendama sisemaailma sügavuste joovastavat ja peent, huvitavat ja luulelist kujutamist, vaid välismaailma pealispinna peegeldamist otse kainel ja labasel, igaval ja proosalisel viisil. Selline kujutusviis toob kaasa tundmuse, „kaja, selle enne nimetatud varju, ja see kaja saab nüüd pääasjaks. See on subjektiivse tõus üle objektiivse!“ (ÄM: 10.) Kritiseerides luulekunstis tunnete otsejutustamist, rõhutab Liiv niisiis subjektiivse peegeldamist objektiivse kaudu, sest ilusale ja vaimustavale, vägevale ja pühalikule võib luule tõusta just inetu ja labase, väeti ja tavalise peegeldamisest. Liiv julgustab noori luuletajaid avama seda, mis on igaühes eriline ja unikaalne, selle maailma kaudu, mis on tavaline ja kõigile ühine. Oma esteetilisi arusaamu konkretiseerib Liiv veelgi:

Aga ikka seda meeles pidada: mis asjad ise, ilma et nende esitaja välja paistaks, omast jõust, midagi kogemata, üldist, uut, ammu otsitavat ütelda saavad, siis –

Nüüd see see ongi.

Ära too iseennast mulle näha, – mina olen samasugune, – mine kuhugi kivi sisse, kännu sisse, – hoia oma saladus endale! (ÄM: 4–4p).

Liivi osutab, et noored luuletajad justnagu pelgaksid lihtsat ainet ja kainet kujutust ning üritavad oma isepära rõhutamise ja tunnete avaldustega lugejat liiga kärsitult vaimustada. „Miks tahetakse kohe suur olla?“ avaldab Liiv imestust (ÄM: 8p). Ta lähtub arusaamisest, et mida selgemalt kujutatakse keha, seda mõjukam on vari. See tähendab, et luuletekstis edas-

tatavat kogemust ei kinnista subjektiivse „elemendi“ nimetav esiletoomine, vaid kogemuse objekti kujutamine nii, et kogemuse subjekti ennast jääks sellesse olukorda võimalikult vähe.

Liivi esteetiliselt programmi pole ilmselt mõistlik määratleda väljastpoolt, kanoniseeritud esteetika-käsituste horisondilt, mis võiks viia fookuse tema enese mõttest eemale. Pigem võiks Liivi esteetikakäsitust määratleda selle sisemisest loogikast, lähtudes selle enese mõttest. Kuna Liivi sõnul on kõige olulisem kujutada elu vaest pealispinda, siis võiks ka Liivi programmi nimetada ennekõike vaesuse-esteetikaks. Sellist titlit on Liivi loome kirjeldamisel kasutanud ka Hando Runnel (vt Runnel 1984: 287). Kui vaadelda lähemalt Liivi kujutamisi viisi spetsiifikat, muutub see iseloomustus üha veenvamaks.

Liivi poetikakäsitus

Lisaks luulekunsti üldmetoodilistele küsimustele arutletakse marginaalides pikemalt luulekunsti väljendusvõimaluste üle. Seda alustatakse üksiku poeetilise ühiku, luulelise sõna käsitlemisest, pürgides poeetilise sõnastuse kui terviku mõtestamiseni. Liiv võtab oma arutluse kokku väga lihtsa määratlusega: „sõnad on asjade kujud, pildid, jälletajad, kajastajad“ (ÄM: 2p). Asja ja sõna suhte käsitus – sõna kui asja kuju – on analoogne tema arusaamaga sisu ja vormi vahekorras, kus asi seostub sisu ja sõna vormi kategooriaga. Siinjuures on paslik tuletada meelde Liivi juhtmõtet, et vorm üksi pole muud kui vorm (ÄM: 12). Sõna iseenesest pelga kujuna ei tähenda Liivi jaoks midagi, sest sõna peaks tegema nähtavaks, tajutavaks, mõistetavaks nähtust ennast. Seega on Liivi arvates luulelise sõna väärtuse mõõdupuuks ennekõike selle osutusjõulisus.

Tõlgendades Liivi mõtet klassikalise, jakobsoniliku poetikakäsituse terminites (vt Jakobson 2012: 1735–1741), nähtub, et Liivi meeles on fundamentaalne luulelise sõna referentsiaalne ehk osutav, mitte poeetiline funktsioon, ning seetõttu kannab sõna poeetiline funktsioon tähendust üksnes niivõrd, kui võimendab sõna osutusjõudu. Kritiseerides luules tühjade sõnadega maalimist, ütleb Liiv: „Ärgu olgu viimases midagi tehtud, vaid tuntud, just helinaks, oma algolevuseks, sõnaks saanud“ (ÄM: 8).

Sõna olemust raamistatakse siin helina kujundiga, justkui oleks keelel sisemine helin. Põhimõtteliselt toetub ka Liivi sõnakäsitus juba tuttavale helina–kaja vastandusele, kuid nende kujundite tähendus on selles kontekstis mõnevõrra muutunud. Siin on helina–kaja vastanduse eesmärk eristada sõna-helin sõna-kajast, sisukas sõna tühjast sõnakõlinast. Siinjuures rõhutatakse, et sõnastus ei tohiks olla „tehtud“. Teisisõnu, sõna pole vaja muuta poeetiliste vahenditega kuidagi eriliselt nähtavaks ega tõsta esile sõnastust ennast. Liivi seisukohast tähendaks see pelgalt tühjade sõna-kujude poeetilist ehtimist. Liivi mõte on otse vastupidine: sõnad tuleb muuta niivõrd nähtamatuks, et esmalt ei mõjuks mitte eripärane nimetamisviis, vaid „algolevus“, nähtus, mida sõna nimetab. Ses mõttes on poeetilise funktsiooni eesmärk sõnakasutuse lihtsustamine. Olles vahetult lähendanud luulet muusikale ning sõna noodipeale, lisab Liiv veel ühe aspekti: „Ja sõnaga on samuti – teise kõrval! Temagi on

noodipää. Tähdendusetu keha, asja nimi ainuses, aga kompositsioon teise kõrval. Siin on kõik see saladus, mille pääle ma välja lähen.“ (ÄM: 2.)

Liiv joonib käsikirjas alla, et sõna „teise kõrval“ on kompositsiooniline element, mis ehitab üles teatavat tervikut. See tähendab, et küsimus ei seisne ainult üksiku sõna efektis, vaid luuleteose kui terviku osutusjõus ja – seostudes eelneva arutlusega – väljenduse kui terviku lihtsuses.

Liiv käsitleb lähemalt ka kirjutamise stiili ja konkreetseid poeetilisi vahendeid, kuidas panna luuleteose väljenduses kui tervikus kõnelema kogemus, mida soovitakse kujutada. Olles mõtisklenud luulekunsti ja muusika seoste üle, sõnab Liiv: „Ja nõnda läheneb luulekunst, nimelt lüürika, enam muusikale, mõtlev, juurdlev, kujutav, jutustav enam plastilisele, kehalisele, asjalisele, asjale (Gegenstand)“ (ÄM: 2p–3). Liiv leiab, et luulekeeles on keskne musikaalsus; juurdleva, kujutava, jutustava sõnakunsti väljenduses, ennekõike ilmselt proosakeeles aga plastilisus. Kuid Liiv nõuab proosalt ka seda, mis on omane luulele ja luulelt ka seda, mis omane proosale, sest „Kõne – ta on kõik muusika! / Kõik aga ka plastika!“ (ÄM: 3.) Selles mõttes võiks proosa olla musikaalsem, rütmilisem ja nii ka tundeerksam, luule aga plastilisem, kujukam ja nii pilditeravam. Luule väljenduse küsimuses seabki Liiv rõhuasetuse ennekõike kujutuse plastilisele esitusele, öeldes otse: „Kirjutatagu plastiliselt, kujukalt“ (ÄM: 10). Väljendiga „plastiline“ võetakse kokku juba eelnevalt Liivi esteetikakäsituse juures kirjeldatud arusaam asisest ja proosalisest kujutusviisist. Sellise kujutusviisi vastandab Liiv oma aja sentimentaalsele laadile. Tema mõte on tõrjuda udust ja ebamäärast väljenduslaadi ning avada kujutusi selgetes ja täpsetes joontes. See arusaam omandab konkreetsema sisu ühenduses kujundi loomise ja luulevõtete vaatlusega. Liivi arutlused lähtuvad uuema kirjanduse kriitikast:

Hiljuti võtsin kätte miski lehe – kujutas keegi oma armastuse tundmusi ja suve päeva. Küll oli ilus keel. Küll oli ilus lauseehitus, küll oli määratud pikkus, aga mis puudus – oli asi, millest kõneldi. Ta ei jäänud ei päikese paiste külge, ei ka suve päeva külge, ei kõlvanud ta kirjeldajale enesele – ta ei olnud loomukohane. (ÄM: 4p–5.)

Püüdlikkusest hoolimata puudub tekstis Liivi meelest asi, millest kõneldakse, sest armu- ja suvepäevaalamused ei kinnistu lugeja teadvuses. Tekst ei jäta lugejale sügavat muljet ning kokkuvõttes pole sel mingit väärtust. Liiv leiab, et noored ei anna tunnetest kirjutades „oma kujule positsiooni“ (ÄM: 4). Positsiooni andmine tähendab sisuliselt oskust tekitada kujutatavale n-ö ruumi, rajada kandev „ehituskivi“ (samas), luua kandev kujund, mis võimaldaks kujutusel teoses kinnistuda. Selle kõrval pöörab Liiv tähelepanu ka kontrasti loomise vajadusele: „Võta kontrastide eel sarnase juurde sarnane, viska kõlbmatu teisele poole – tule siis suurelt! [--] Lahuta ja vali, lahuta surmapõlgusega! Ükskord tõmbab lahutatav end vägivalgaga kokku – viib sind ühes – loomine.“ (ÄM: 4p.)

Kontrasti loomisega seoses toob Liiv välja kaks luulevõtet: lahutamine ja ühendamine (ÄM: 7p). Neid Liivi luulevõtteid on varasemalt ja veenvalt eritlenud Richard Alekõrs (vt Alekõrs 1960: 653–657). Kuna Liiv raamistab esimest võtet lisaks mõistega *dissotsiatsioon* (ÄM: 7p) – see on tagasiviidav ladinakeelsele sõnale *dissociātiō*, mis tähendab lahutamist, eraldamist –, siis võiks ka teist võtet markeerida tinglikult sarnastes seostes assotsiatsiooni mõistega (*assotsieerima* 'seostama, ühendama'). Liiv ei anna „Ääremärkustes“ neile luulevõtetele selget määratlust, kuid kaude on nende tähendus siiski haaratav. Nimelt on Liiv seisukohal, et kui kirjandusteose loomisel kuhjatakse kokku palju kujutluspilte, siis need ei jõua lugejani, öeldes hoiatavalt: „Palju kehasid, – võib külmus tulla. [---] Palju mett koos, [---] – upute!“ (ÄM: 3p–4). Liiv annab mõista, et luulekunstis tuleks esitada oma kogemusi justnagu tükkahaaval, teisisõnu – lahutatult. Vastandprintsip, ühendamise põhimõte, seisneb aga selles, et õigel hetkel lahutatud tükid jälle kokku siduda. Sellises tähenduses on nendele mõistetele lähenenud ka Alekõrs. Hoolimata kahe operatsiooni vastandsuundadest, on need sama eesmärgi teenistuses: luua eeldused, et luuletuse sisu jõuaks lugejani, et sõnad läheksid „lihasse-luusse“ (ÄM: 14).

Niisiis paneb luuletaja positsiooni loomisega paika teose kandva „ehituskivi“, kandva kujundi, kinnistades teose „peamõtte“. Seda kujundit hakatakse rikastama kontrasti loomise ning lahutamise ja ühendamise kaudu. Nendele luulevõtetele seab Liiv nõudeks: „Ühendamine ehk lahutamine olgu piinlik puhas, et mitte üks ilmaasjata sõna päämõtte esitajat ära ei lödvenda, väsita“ (ÄM: 7p). Mõtet lahutamise-ühendamise puhtusest selgitab Liiv kriitilise näitega: „Siin närtsinud lilled ja lehed, / laulab kurblaulus J. Lipp. / Aga, mis tähendavad siin veel lehed? Lehed, kus juba lilledki närtsinud? Eks ole lill, õis ometi tähendusrikkam kui leht. / See on väsitav, lõdvendav juurdelisand.“ (ÄM: 7p.)

Liivi sõnul rikuvad sõnakunstiteose põhiliselt vaid kaks asja – sõnade vähesus või paljusus (ÄM: 3). Luulet rikub ennekõike teine aspekt, nagu nähtub ka eespool tsiteeritud näitest. Liivi arvates üritatakse ilusate ja ülevate sõnade kuhjamisega varjata oma vilumatust. Nimelt võivad „muusikalised, lüürilised, – ärapildid pikkades ridades, ilma oma valitseja isandata, positsioonita [---] und sünnitada“ (ÄM: 3p–4) ning tulemuseks on justnagu „selgroota silk“ või „subjektita predikaat“ (ÄM: 4). Liivi järgi vähendab iga sisulise kaaluta lisandsõna väljenduse plastilist jõudu, kahjustades kujutuse teravust ja täpsust. See lõdvendab luuleteose kandvat kujundit ning hajutab kontrastid. Kontrasti – lahutamise ja ühendamise – abil aga rikastatakse, avardatakse ja pingestatakse kandvat kujundit: „Tüsedust, mitte tilgake vesist unistust. Ehk koguni arusaamatust“ (ÄM: 9p), võtab Liiv kokku oma mõtte.

„Ääremärkuste“ ühes seni avaldamata fragmendis kirjutab Liiv: „Ärgem tumestagem oma elavat, helisevat keelt tema murdmisega, keelel peab see päikseline tõmbus olema, mis temal ta kätki ümber osaks oli: tema muusika, tema mahe, tema armas sulav kõla“ (ÄM: 16). Keele hela, tema helisemine sisus ja kõlas näib olevat lõpuks Liivi vormiotsingute siht. Kuid

keelekasutuse eufoonia küsimust Liiv „Ääremärkustes“ programmiselt ei arenda, piirdudes üksnes kaudsete osutustega.

Liivi poeetikat võiks ennekõike nimetada lihtsuse-poeetikaks. Liivi loominguga käsitlemisel on varasemalt sarnast perspektiivi rõhutanud kõige enam Ivar Ivask (vt Ivask 1984: 74). Liivi lihtsuse-poeetika on sügavas kooskõlas tema laiema esteetilise programmiga, mille peamõtteks on lihtsate asjade kujutamine olemuslikult lihtsas väljenduses.

Lõpetuseks

Juhan Liivil on üllatavalt selge arusaam luulekunstist. Tema käsituse järgi on luule kujutuses oluline keha, mitte vari; sõnastuses helin, mitte kaja; stiilis plastilisus, mitte sentimentaalsus.

Peamiselt neist seisukohtadest lähtuvad ka Liivi hinnangud uuemale kirjandusele, kui ta sõnab, et otsib „varjust väljatulekut“ (ÄM: 13). Siinjuures on huvitav, et kui Liiv leiab 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse eesti proosakirjandusest mitmeid tähelepanuväärseid kirjandusteoseid, tõstes esile ennekõike Ernst Peterson-Särgava, August Kitzbergi, Friedebert Tuglase ja Eduard Vilde loomingut, siis eesti luuleväljal ei tõsta ta heakskiitvalt esile ühtki konkreetset nime. Tajudes küll mõningaid positiivseid jooni eesti uuemas luules, leiab Liiv, et varjust väljatulekut siiski ei sünni. Terava kriitika alla langeb Anna Haava, Ernst Enno ja Villem Grünthal-Ridala luulelooming. Ainus, kelle luuleloomingu suhtes ta positiivset meelestust üles näitab, on Gustav Suits. Tema teostes on Liivi hinnangul „äärt ja sügavust“ (ÄM: 17p). Kuid sellest tõdemusest täpsema luuleanalüüsini marginaalides ei minda.

Kuigi Liivi publitsistlikest ja esseistlikest töödest ei ole kokku pandud eraldiseisvalt ilmunud raamatut ning need kirjutised on jäänud üsna kõrvalisteks, väärivad neist mitmed, ennekõike aga „Ääremärkused“, oma sisukuses senisest enam tähelepanu, seda nii uusredaktsiooni avaldamise kui ka käsitlemise mõttes. Liiv on sõnastanud tuumakaid seisukohti, mis on huvitavad isegi tänapäeval. Et Liivi kriitilisest loomingust pole peatükki eesti mõtte-loos ning et seda ei saa ka hõlpsalt moodustada juba tema tekstide vähesel hulgal pärast, on võib-olla aga kooskõlas sellega, kes ta oli ja kuidas mõtles.

Kirjandus

Alekörs, Richard 1960. Luulest ja kujundist: Mõtteid Juhan Liivi värsside ümber. – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 590–604; nr 11, lk 653–666.

Ivask, Ivar 1984. Olulise lihtsuse luuletaja. – Eesti Kirik, nr 2, lk 74–76.

Jakobson, Roman 2012. Lingvistika ja poeetika. – Akadeemia, nr 10, lk 1731–1773.

Kalamees, Ado 1923. Juhan Liivi loomingust. – Uudismaa, nr 1, lk 12–15; nr 2, lk 28–30.

Kaplinski, Jaan 1997. Mis on luule? – Võimaluste võimalikkus. Tallinn: Vagabund, lk 7–28.

- Kivi, Osvald, Andres Loorand, Ave Pill, Vaike Tosso** 1999. Juhan Liiv (1864–1913). Bibliograafia. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.
- Liiv, Juhan** 1887. Mõni sõna seletuseks. – *Walguse Lisaleht*, nr 2, lk 2.
- Liiv, Juhan** 1893. Esimesed kirjaniku tundmused. – Kümme lugu. *Widewikul sõpradele jutustanud Juhan Liiv*. Tartu-Riia: Schnakenburg, lk 3–12.
- Liiv, Juhan** 1904. Ühe kirjaniku päevaraamatust – Juhan Liivi kirjatööde kogu. 8. anne, lk 339–352; 9. anne, lk 353–366.
- Liiv, Juhan** 1921. Ääremärkused. – Juhan Liivi kogutud teoksed. 1. anne. Enesest ja teistest. Koost F. Tuglas. Tartu: Noor-Eesti, lk 63–88.
- Liiv, Juhan** 1934. Juhan Liivi kogutud teoksed. 7. anne. Elu sügavusest. Koost F. Tuglas. Tartu: Noor-Eesti.
- Liiv, Juhan** 1986. Võeraste sõnade tarvitamise asjas. – *Keel ja Kirjandus*, nr 1, lk 43–45.
- Liiv, Juhan** 1996a. Ääremärkused. – *Ööl on üheksa poega*. Koost A. Vinkel. Tallinn: Eesti Raamat, lk 288–300.
- Liiv, Juhan** 1996b. Mu kallis Liisi. Koost A. Vinkel. Tartu: Ilmamaa.
- Liiv, Juhan** 2010. Oh, elul ikka tera on: Mõttesalmid. „Killud“. Koost J. Talvet. Tallinn: Tänapäev.
- Liiv, Juhan** 2013. Lumi tuiskab, mina laulan: Valik luulet. Koost J. Talvet. Tallinn: Tänapäev.
- Liiv, Toomas** 2006. Teine Juhan Liiv. – *Looming*, nr 12, lk 1860–1870.
- Mihkelson, Ene** 1979. Tuglas ja Liiv. – *Looming*, nr 2, lk 272–287.
- Muru, Toomas** 1991. Veel üks katse läheneda Juhan Liivi luulele. – *Vikerkaar*, nr 1, lk 44–45, 48.
- Mäger, Mart** 1984. Ikka Liivist mõeldes: Mõtletja Liiv: 120 aastat sünnist. – *Sirp ja Vasar*, 4. mai, lk 5.
- Pilter, Lauri** 2013. Mõtteid ingliskeelse Juhan Liivi luulevalimiku ja nüüdisaja eesti luule antoloogia ilmumise puhul. – *Keel ja Kirjandus*, nr 12, lk 936–941.
- Põldmäe, Rudolf** 1964. Juhan Liiv mõningate kirjanduslike vaidluste keerises. – *Looming*, nr 4, lk 619–626.
- Runnel, Hando** 1984. Juhan Liivi lugu. – *Ei hõbedat, kulda*. Tallinn: Eesti Raamat, lk 283–310.
- Salu, Herbert** 1980. Must lagi on meie toal: Lootusetus ja visioon J. Liivi luules. – *Must lagi on meie toal: Esseid kirjandusest*. Lund: Wallin & Dalholm, lk 32–67.
- Schupfter, Albert, Karl August Julius Hoffmann** 1859. *Rhetorik für höhere Schulen*. Erste Abteilung: Die Lehre vom Stil. Clausthal: Grosse.
- Schupfter, Albert, Karl August Julius Hoffmann** 1860. *Rhetorik für höhere Schulen*. Zweite Abteilung. Die Lehre von der Erfindung, von der Anordnung, von den wichtigsten Kunstformen der prosaischen Darlegung. Clausthal: Grosse.
- Talvet, Jüri** 2012. Juhan Liivi luule: Monograafia. Tallinn: Tänapäev.
- Tuglas, Friedebert** 1914. Juhan Liiv: Monograafia. Tartu: Noor-Eesti.
- Tuglas, Friedebert** 1921. Seletused ja täiendused. – Juhan Liiv, Juhan Liivi kogutud teoksed. 1. anne. Enesest ja teistest. Koost F. Tuglas. Tartu: Noor-Eesti, lk 89–100.
- Tuglas, Friedebert** 1927. Juhan Liiv: Elu ja looming. Tartu: Noor-Eesti.
- Tuglas, Friedebert** 1958. Juhan Liiv: Elu ja looming. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

- Vinkel, Aarne** 1953. Juhan Liiv käsikirjade valgusel. – Looming, nr 11, lk 1323–1327.
- Vinkel, Aarne** 1954. Juhan Liivi realism. Tartu Riiklik Ülikool.
- Vinkel, Aarne** 1956. Juhan Liivi elu ja looming. – Juhan Liiv, Teosed: Proosa. Luule. Koost A. Vinkel. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, lk 7–48.
- Vinkel, Aarne** 1964a. Juhan Liiv. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Vinkel, Aarne** 1964b. Juhan Liiv ja tema aja kirjanduslik mõte. Kirjaniku 100. sünni-aastapäeva puhul. – Keel ja Kirjandus, nr 4, lk 193–203.
- Vinkel, Aarne** 1986. Juhan Liivi „Võeraste sõnade tarvitamise asjas“. – Keel ja Kirjandus, nr 1, lk 41–42.
- Vinkel, Aarne** 1989. Kommentaarid. – Juhan Liiv, Sinuga ja sinuta. Koost A. Vinkel. Tallinn: Eesti Raamat, lk 373–383.
- Vinkel, Aarne** 1996. Mõningaid seletusi. – Juhan Liiv, Ööl on üheksa poega. Koost A. Vinkel. Tallinn: Eesti Raamat, lk 307–308.
- Väljataga, Märt** 2014. Kirjandus kui mehhanism ja süsteem ehk sada aastat vene formalismi. – Kirjandus kui selline: Valik vene vormikoolkonna tekste. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, lk 339–365.

Käsikirjalised allikad

ÄM = Liiv, Juhan. Ääremärkused. EKLA, f 163, m 2: 19.

Tanar Kirs – magistrikraad kirjanduse ja teatriteaduse alal (2015) Tartu Ülikoolis. Ta töötab Tartu Ülikooli Raamatukogus ja Juhan Liivi muuseumis Alatskivil ning uurib Liivi loomingut ja eesti luule alguse küsimust.

E-post: tanar.kirs[at]ut.ee

Juhan Liiv's Comprehension of Poetics*Tanar Kirs*

Keywords: Juhan Liiv, art philosophy, literary theory, aesthetics, poetics, versification

This paper gives an overview of Juhan Liiv's (1864–1913) poetic analysis and concludes that Liiv's observations form a clear aesthetic framework, a claim that subverts the general cultural depiction of Liiv as a weak-minded poet with a tragic destiny. However, one could argue that the clarity and strictness of Liiv's poetic comprehension has been greatly underestimated – a comprehension that is especially direct and profound in his essay "Marginalia" ("Ääremärkused").

In the first section, the author observes how Liiv's artistic sense has been viewed in earlier interpretations. Although Liiv's artistic perceptions were analyzed to some degree by Friedebert Tuglas, the first important researcher of Liiv's work, they have gained ground in the new millennium with the work of Jüri Talvet, whose selection of verses and fragments of Liiv's poetry show Liiv's poetic understanding in a new light.

The second section maps the manifestations of Liiv's viewpoints, which are also reflected outside of Liiv's poetic creations. From the perspective of poetic analysis, "Marginalia", written in the final years of his life, conceptualizes poetry much more than any of his previous work, but because the manuscript has received less attention, it is not considered to be the heart of Liiv's canon. This paper thus aggregates Liiv's artistic observations of his remaining work into one system.

The third section focuses on the interpretation of "Marginalia", drawing from the manuscript since the essay itself was published only as excerpts. Vague and ambiguous imagery has been a defining feature of Liiv's literary style, which has often confused readers, but he consistently uses basic forms of expression and few concepts in his discussion. As a whole, "Marginalia" follows a logical train of thought to highlight Liiv's core viewpoints and describes principles and poetic techniques that are useful for nurturing the effects of poetic content.

This paper's fourth section observes Liiv's understanding of aesthetics. Since Liiv's poetry is considered improvisational, his strict poetic observations are surprising, and while his train of thought loosely follows that of realism, it does not adhere to the canon of realism. Liiv suggests that to best portray an experience in poetry, one must depict the object of that experience as clearly as possible. Life, then, must be depicted as realistically as possible to most efficiently communicate the described experience and thus increase the impact of poetry. Therefore, it is pointless to view Liiv's aesthetic principles as canonized aesthetic comprehension, but rather as a representation of the inner workings of his thoughts based on the points he has stressed. This interpretation of poetics encourages a depiction of only the most shallow aspects of life, and as such, one could consider Liiv's aesthetic interpretations to be the aesthetics of poverty.

The final section of this paper deals with Liiv's understanding of poetics. When observing poetry in "Marginalia", Liiv first examines the smallest poetic unit—the poetic word—and then attempts to define poetic wording. According to Liiv, the most important function of the poetic word is the referential function, and the poetic function is only as important as its ability to amplify the referential function of a word. He claims that it is unnecessary to distinguish a word with poetic devices or highlight the wording of the poem itself; rather, words should be made invisible in order to bring their meaning to the foreground. The poetic function aims to

simplify word use and applies to an entire poem: just as an individual word should be simple and referential, so too must the whole of the poem and its expression.

Liiv also analyses how to use specific poetic devices to achieve simplicity in expression. He stresses the "plasticity" of expression as an integral means of communicating the experience one wishes to portray and exemplifies this idea in a section of his essay detailing poetic technique and imagery in which he describes how to clearly and exactly express "plastic" depictions in poetics. First he argues the necessity of a cornerstone image, meaning the ability to create space for that which is being described, thereby allowing the image in a piece to work. He also draws attention to the importance of contrast in poetry, which occurs with the use of two poetic techniques that he calls "subtraction" and "addition." With subtraction, one presents the concepts individually in order for them to have greater poetic influence; whereas, with addition, these individual images are presented together. Liiv's handling of poetic language could be called simplified poetics, as the significance of art is hidden in its simplicity. Simplified poetics works in combination with his broader aesthetic framework: the goal is to portray simple things using intrinsically simple and influential expressions.

Tanar Kirs – master degree in Literature and Theater studies (2015) at the University of Tartu. He is working at the University of Tartu Library and at the Juhan Liiv Museum. He is researching the poetical work of Juhan Liiv and the beginning of Estonian poetry in general.

E-mail: tanar.kirs[at]ut.ee